

*Димићрије Букић**
Адвокатска комора Војводине
ORCID: 0000-0003-3872-8585

СЛОБОДА ИЗРАЖАВАЊА АДВОКАТА КРОЗ ПРАКСУ ЕВРОПСКОГ СУДА ЗА ЉУДСКА ПРАВА**

САЖЕТАК: Слобода изражавања представља једну важну слободу која је имала велики утицај на развој човечанства, а заштита ове слободе предвиђена је бројним домаћим и међународним актима. У овом раду је анализиран начин на који се штити слобода изражавања једне посебне групе лица – адвоката кроз праксу Европског суда за људска права. Став је аутора да адвокати због значаја који имају у друштву морају уживати већу слободу изражавања, него друге групе људи, те да ограничењу ове слободе треба приступати рестриктивно. У том смислу, у раду је прво анализирана улога и функција коју адвокати врше у неком друштву. Затим је анализиран начин на који се слобода изражавања штити Европском конвенцијом о људским правима и у пракси Европског суда за људска права. На крају, посебан акценат је стављен на могућност ограничења ове слободе и анализом ставова које је са тим у вези заузео Европски суд за људска права.

Кључне речи: Европски суд за људска права, Европска конвенција о људским правима, комуникација, слобода изражавања (чл. 10), адвокат, суд

* d.dukic@dn-lawfirm.com

** Рад је примљен 30. 9. 2020. године, измењена верзија рада достављена је 17. 12. 2020. године, рад је прихваћен за објављивање 26. 3. 2021. године.

УВОД

Слобода изражавања, односно идеја да свако има право да слободно изрази своје мисли и ставове доста је стара. О значају слободе изражавања, пре њеног прокламовања у правним актима, говорили су мислиоци попут Платона, Еразма Ротердамског, Галилеа Галилеја и др.¹ Данас је слобода изражавања прокламована и заштићена у уставима великог броја држава,² те у бројним међународним документима.³

Европски суд за људска права (у даљем тексту: Европски суд или Суд) је у неколико наврата, окарактерисао слободу изражавања као кључан темељ демократског друштва, наводећи да ова слобода представља

„...једну од суштинских основа демократског друштва и један од основних услова за његов напредак и за самоостваривање сваког појединца”.⁴

Гарантовањем права на слободу изражавања не штити се искључиво слобода изражавања, већ и бројна друга права, јер када се слобода изражавања не би широко схватила, онда не би било ни слободне државе, ни демократског поретка.⁵ Управо због тога је заштита ове слободе веома важна за развој државе и друштва.

У Европској конвенцији о људским правима и основним слободама (у даљем тексту: Европска конвенција или Конвенција), слобода изражавања гарантована је у чл. 10. Међутим, као што је Европски суд у бројним случајевима истакао, слобода изражавања нема једнак значај за све категорије лица, те се неким категоријама лица мора пружити

¹ Carver R. (2015), *Training manual on international and comparative media and freedom of expression law*, London: Media Legal Defence Initiative, December 2015, глава II.

² CCBE (2015) *European Lawyers Day Handbook, freedom of speech*, доступно на: https://www.ccbe.eu/fileadmin/speciality_distribution/public/documents/EUROPEAN_LAWYERS_DAY/2015/EN_ELD_2015_Handbook.pdf, 10

³ Organization of American States (OAS), *American Convention on Human Rights*, InterAmerican Specialized Conference on Human Rights, San José, Costa Rica 1969, чл. 13; Organization of African Unity (OAU), *African (Banjul) Charter on Human and Peoples' Rights* (the “Charter”), 1981, OAU Doc. CAB/LEG/67/3 rev. 5, 21 I.L.M. 58, чл. 9; Council of Europe, *European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, as amended by Protocols Nos. 11 and 14*, Rome, Italy, 1950. чл. 10.

⁴ *Handyside v. United Kingdom*, (App. No. 5493/72) 7. 12. 1976, para. 49; *Lingens v. Austria*, (App. No. 9815/82) 8. 7. 1986, para. 41; *Şener v. Turkey*, (App. No. 26680/95) 18. 7. 2000, para. 39; *Thoma v. Luxembourg*, (App. No. 38432/97) 29. 6. 2001, para. 43; *Maronek v. Slovakia*, (App. No. 32686/96) 19. 7. 2001, para. 52; *Dichand and Others v. Austria*, (App. No. 29271/95) 26. 5. 2002, para. 37.

⁵ Bychawska-Siniarska, D. (2017). *Protecting the Right to Freedom of Expression under the European Convention on Human Rights*, Counsel of Europe, 9.

већа заштита слободе изражавања. У овом раду ће бити разматрано да ли адвокати због функције коју врше у једном друштву, треба да уживају посебну заштиту слободе изражавања. У том смислу 1) прво ће бити обрађен појам, значај и улога адвокатуре, те 2) због чега је важно да се адвокатима гарантују одређена права, а пре свега слобода изражавања. Потом ће бити разматрано 3) на који начин се слобода изражавања адвоката штити Европском конвенцијом, односно пред Европским судом и 4) да ли су могућа и ако јесу под којим условима су могућа ограничења слободе изражавања адвоката.

ПОЈАМ, ЗНАЧАЈ И УЛОГА АДВОКАТУРЕ

Адвокатура се може дефинисати као независна и самостална професија чија је преваходна сврха пружање правне помоћи домаћим и страним физичким и правним лицима ради остваривања и заштите њихових права и интереса.⁶ Правна помоћ коју адвокати пружају може бити разнолика и може се тицати давања усмених или писаних правних савета и мишљења, састављања различитих изјава и правних аката, те заступања у поступцима.⁷ Међутим, пружањем правне помоћи, односно заштитом нечијих права и слобода, функција и значај адвокатуре се не исцрпљују.

Адвокатура и улога коју адвокати имају у једном друштву чине адвокатуру веома значајном кариком за правилно функционисање правног система сваке државе. Односно, као што је један аутор истакао:

„Ниједна држава не би могла опстати и успешно пословати да не постоје институти адвокатуре, односно адвокати као јединке удружени у асоцијацијама, односно у чланству адвокатских комора, па се захваљујући њима одржава и примењује позитивно-правно законодавство и тиме штити правни систем сваке земље.”⁸

Адвокати, дакле, као једни од актера у правосудном систему, својим деловањем доприносе владавини права, заштити људских права, те заштити и развоју целокупног правосудног система једне државе.⁹

⁶ Закон о адвокатури, *Службени гласник РС*, бр. 31/2011. и 24/2012. – одлука УС, чл. 2.

⁷ *Ibid.*, чл. 3.

⁸ Поповић Ј. (2014). *Дефиниција, значај, развој, место и улога адвокатуре у друштву и држави, а посебно у култури односно архивској делатности*, Атланта 24 (2), 79–89, 81, фн. 1.

⁹ Кодекс професионалне етике адвоката, *Службени гласник РС*, бр. 27/2012, т. 1.1; ССВЕ (2017). *Contribution on the proposed European Convention on the Profes-*

Наиме, заступањем клијената у сваком појединачном случају, адвокати се старају да законске одредбе буду правилно примењиване, како од њих самих, тако и од стране суда, тужилаштва, односно других актера у правосудном систему. Поред тога, улагањем правних лекова адвокати не само што примењују него и тумаче правне норме, те на тај начин посредно или непосредно утичу на „правилну“ примену правних норми и развој права. Због тога се често каже да адвокатура представља последњу брану правног система и владавине права у једној држави. Такође, адвокатске коморе, а неретко и адвокати као појединци често износе ставове везане за одређене правне акте који су донети или треба да буду донети, те реагују уколико сматрају да такви акти садрже извесне мањкавости.

Дакле, јасно је да је улога адвокатуре веома важна не само за појединце којима је потребна правна помоћ, него и за целокупан правни систем једне државе. Управо то је на сликовит начин истакао један познат адвокат када је рекао да адвокати

„...снагом своје одбране, дижу пала права и подржавају уздрмана права. Они нису мање корисни људском роду од оних који су спасавали своју домовину и своје очеве својом борбом и својим ранама. Ми, поштујемо оне који носе штит и оклоп, али нису они једини који се боре за наше царство. То чине и адвокати, јер и они, ти мајстори суднице, такође се боре уздајући се у снагу своје славне речи, чиме бране наду, живот и потомство оних који пате.“¹⁰

СЛОБОДА ИЗРАЖАВАЊА АДВОКАТА КАО ПРЕТПОСТАВКА ЗА ЕФИКАСНО ОБАВЉАЊЕ АДВОКАТСКЕ ПРОФЕСИЈЕ

Као што је напред наведено, адвокат у једном друштву врши две важне функције. Једна је пружање сигурности и заштите интереса клијената, а друга је заштита и унапређење правног система. Међутим, да

sion of Lawyer, доступно на: <https://rm.coe.int/ccbe-contribution-european-convention-profession-lawyer-20170915-eng/168078f2f6>, 1; International Commission of Jurists, *Declaration on Upholding the Rule of Law and the Role of Judges and Lawyers in Times of Crisis*, 2008, princip br. 1; International Commission of Jurists, *The Act of Athens*, 1955; Economic and social Council, Special Rapporteur Singhvi, *Draft Universal Declaration on the Independence of Justice*, 1987, чл. 74; UN, *Basic Principles on the Role of Lawyers*, Havana, Cuba, 1990, чл. 14, 23.

¹⁰ Поповић Ј. (2014). *Дефиниција, значај, развој, место и улога адвокатури у друштву и држави, а посебно у култури односно архивској делатности*, Атланта 24 (2), 79–89, 81, фн. 1.

би адвокат могао ефикасно да врши ове функције, а тиме и да обавља своју професију, потребно је да му се гарантују одређена права. Због тога, на националном,¹¹ али и међународном нивоу¹² донета су правила која треба да омогуће адвокатима слободу у обављању адвокатске професије. Нека од тих правила регулишу право на слободу изражавања адвоката. У декларацији коју је донела Међународна комисија правника 2008. године, наводи се да чланови правне професије имају правну и етичку одговорност да подржавају и промовишу владавину права и људска права и да приликом вршења својих професионалних функција не предузимају мере које би нарушавале њихово уживање људских права.¹³ У Основним принципима о улози адвоката и ИВА (International Bar Association) стандардима истиче се да адвокати не смеју бити одговорни за изјаве које су у доброј вери у усменој или писаној форми дали пред судовима или другим административним органима.¹⁴ Такође, у Основним принципима о улози адвоката и у Препоруци Савета Европе (2000) 21, прописано је да адвокати не смеју имати негативне реперкусије због мишљења израженог у јавној дискусији, уколико се то мишљење тицало права, правосуђа или промоције људских права.¹⁵

Заиста, без прокламовања слободе изражавања адвокати никако не би могли ефикасно да обављају своју професију, јер једино „оружје“ којим се адвокати користе је управо њихова реч изражена у писаном или усменом облику. Стога би свако блокирање, цензурисање или недозвољено ограничавање слободе изражавања адвоката, због значаја који адвокати имају у једној држави, нанело штету не само адвокатури, него и целокупном правном систему.

¹¹ Закон о адвокатури, *Службени гласник РС*, бр. 31/2011. и 24/2012. – одлука УС, глава I и III; Кодекс професионалне етике адвоката, *Службени гласник РС*, бр. 27/2012, т. 1.1, Општи део, глава I и II.

¹² UN, *Basic Principles on the Role of Lawyers*, Havana, Cuba, 1990, чл. 16; Committee of Ministers of the Council of Europe, *Freedom of Exercise of the Profession of Lawyer: Recommendation (2000). 21*, Strasbourg; CCBE, *Charter of Core Principles of the European Legal Profession*, Brussels, 2006, глава II.

¹³ International Commission of Jurists, *Declaration on Upholding the Rule of Law and the Role of Judges and Lawyers in Times of Crisis*, *op. cit.*, Принцип бр. 13.

¹⁴ UN, *Basic Principles on the Role of Lawyers*, *op. cit.*, чл. 20; International Bar Association. *IBA Standards for the Independence of the Legal Profession*. London, 1990, чл. 11.

¹⁵ UN, *Basic Principles on the Role of Lawyers*. *Op. cit.*, чл. 23; Committee of Ministers of the Council of Europe, *Freedom of Exercise of the Profession of Lawyer: Recommendation (2000). 21*. Strasbourg 2000, чл. 1.3

ПРОКЛАМОВАЊЕ СЛОБОДЕ ИЗРАЖАВАЊА АДВОКАТА У ТЕКСТУ ЕВРОПСКЕ КОНВЕНЦИЈЕ И ПРАКСИ ЕВРОПСКОГ СУДА

Као што је већ наведено слобода изражавања заштићена је чл. 10 Европске конвенције, где се у ст. 1. наводи да:

„Свако има право на слободу изражавања. Ово право укључује слободу поседовања сопственог мишљења, примања и саопштавања информација и идеја без мешања јавне власти и без обзира на границе.“¹⁶

Дакле, Европска конвенција штити право сваког лица, па самим тим и адвоката, да изрази своје мишљење и саопшти информације и идеје, док истовремено успоставља обавезу државних органа да се уздрже од мешања у ову слободу.¹⁷ Међутим, да би се установило на који начин се Конвенцијом прокламује, односно штити слобода изражавања адвоката, као једне посебне групе лица, неопходно је да сагледамо и праксу Европског суда. Иначе, пракса Европског суда веома је важна не само због великог броја случајева у којима је суд разматрао повреду слободе изражавања,¹⁸ већ и због тога што заузимањем ставова о неком правном питању Суд заправо проширује и тумачи одредбе Конвенције дајући им на тај начин значење у складу са савременим схватањима, а не онима која су важила у време када је Конвенција донета.¹⁹

У својој пракси, Европски суд је у неколико случајева истакао да адвокати треба да уживају већу заштиту права на слободу изражавања због значаја који имају у друштву и држави.²⁰ У случају *Никула Ђирошив Финске*, Суд је навео да у правном систему сваке државе адвокати имају централно место у спровођењу правде и представљају својеврсног посредника између судова и јавности.²¹ Због тога, адвокати врше кључну улогу

¹⁶ Council of Europe, *European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, as amended by Protocols Nos. 11 and 14*. Rome, Italy, 1950, чл. 10. ст. 1.

¹⁷ CCBE, *Charter of Core Principles of the European Legal Profession*, Brussels, 2006, глава II, 14.

¹⁸ На интернет страници Савета Европе – „HUDOC“ (<https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22%7D>) на дан 17. 9. 2020. године, наведено је да је Суд донео одлуку о наводном кршењу чл. 10. Европске конвенције у укупно 4987 случајева.

¹⁹ *Tyrer v. United Kingdom*, (App. No. 5856/72) 25. 4. 1978, para. 31; Letsas, G. (2010). Strasbourg’s Interpretive Ethic: Lessons for the International Lawyer, *The European Journal of International Law*, 21, (3), 518.

²⁰ The Aire Centre, Civil Right Defenders, (2017). *Слобода изражавања и њен однос са њравом на ѡишћовање ѡривајног живојиа и ѡравом на ѡравично суђење*, 39.

²¹ *Nikula v. Finland*, (App. No. 31611/96) 21. 6. 2002, para. 45.

у успостављању и одржавању поверења коју јавност има у судове и правосудни систем једне државе.²² Међутим, да би јавност имала поверење у судове, она најпре мора бити сигурна да ће адвокатима бити омогућено да своје клијенте ефективно заступају.²³ Могућност ефективног заступања клијената свакако зависи од слободе адвоката да пред судом и другим органима изражавају своје ставове и мишљења. Стога Европски суд наводи да је питање слободе изражавања адвоката кључно за ефикасно функционисање правосудја, а истовремено и нужно за независност адвокатске професије.²⁴

Слобода изражавања адвоката, која је гарантована чл. 10. ст. 1. Европске конвенције, обухвата како облик у коме се одређене идеје и информације преносе, тако и саму суштину исказаних идеја и информација.²⁵ Поред тога, у бројним случајевима Европски суд је навео да се чл. 10. Конвенције не штите само оне идеје и информације које се сматрају пожељним и прихватљивим, већ и оне идеје и информације које шокирају и узнемиравају.²⁶

ОГРАНИЧЕЊА СЛОБОДЕ ИЗРАЖАВАЊА АДВОКАТА

Могућност ограничења слободе изражавања дата је већ у самом чл. 10. Европске конвенције и то у ст. 2. где је прописано да се ограничење слободе изражавања може успоставити уколико је прописано законом, уколико служи неком легитимном циљу таксативно наведеном у чл. 10(2) Конвенције и уколико је нужно у демократском друштву. Стога није спорно да се бар у теорији, уз испуњеност свих напред наведених услова, слобода изражавања адвоката може ограничити. Ипак, посебно је питање у којим ће практично случајевима бити оправдано донети меру која би служила легитимном циљу и била нужна у демократском друштву да би се слобода изражавања адвоката ограничила.

²² *Schöpfer v. Switzerland*, (App. No. 56/1997/840/1046) 20. 5. 1998, paras 29–30; *Nikula v. Finland*, (App. No. 31611/96) 21. 6. 2002, para. 45; *Amihalachioaie v. Moldova*, (App. No. 60115/00) 20. 7. 2004, para. 27; *Kyprianou v. Cyprus*, (App. No. 73797/01) 15. 12. 2005, para. 173; *André and others v. France*, (App. No. 18603/03) 24. 10. 2008, para. 42; *Mor v. France*, (App. No. 28198/09) 15. 3. 2012, para. 42.

²³ *Kyprianou v. Cyprus*, *Op. cit.*, para. 175.

²⁴ *Sialkowska v. Poland*, (App. No. 8932/05) 9. 7. 2007, para. 111; *Kincses v. Hungary*, (App. No. 66232/10) 27. 1. 2015, para. 61.

²⁵ *Foglia v. Switzerland*, (App. No. 35865/04) 13. 3. 2008, para. 85; *Moris v. France*, (App. No. 29369/10) 23. 4. 2015, para. 134; UN, *Basic Principles on the Role of Lawyers*, *Op. cit.*, princip I.3.

²⁶ *Handyside v. United Kingdom*, (App. No. 5493/72) 7. 12. 1976, para. 49.

Када Европски суд разматра да ли је дошло до повреде права на слободу изражавања адвоката, он најпре испитује да ли је изражавање адвоката у неком конкретном случају представљало критику или увреду.²⁷ У том смислу, уколико установи да је једина намера адвоката била да некога увреди, одговарајућа санкција изречена адвокату у принципу не представља повреду чл. 10. Конвенције.²⁸ У случају да изражавање адвоката представља критику а не увреду, потребно је утврдити да ли се таква критика заснива на чињеницама или представља само вредносни суд.²⁹ Ово разликовање је веома значајно, јер вредносни судови, за разлику од чињеница, нису подложни доказивању.³⁰ Ипак, Европски суд наглашава да чак и вредносни судови морају имати одређену основу у чињеницама.³¹ Такав став, чини се, посебно долази до изражаја када адвокати критикују правосуђе, јер критика коју адвокати упућују никада неће бити само проста критика ради критике, већ ће увек имати своје упориште у чињеницама. У сваком случају, без обзира да ли критика адвоката представља неку чињеницу или вредносни суд, адвокату се увек мора омогућити да докаже постојање чињеничног основа на коме базира своју критику. У супротном, постојаће повреда чл. 10. Конвенције.³² Са друге стране, Европски суд наглашава да адвокати имају право да јавно коментаришу спровођење правде, под условом да њихова критика не прелази одређене границе.³³ Међутим, ни у једном случају Европски суд није истакао које су то границе, које би оправдале ограничење изражавања адвоката које представља критику, а не увреду. На тај начин Европски суд је ово питање оставио отвореним и препустио га развоју кроз своју праксу.

У сваком случају, да би Европски суд донео исправну оцену о кршењу чл. 10. Конвенције, он мора правилно сагледати читаву ситуацију

²⁷ *Žugić v. Croatia*, (App. No. 3699/08), 31. 8. 2011, para. 45; *Skalka v. Poland*, (App. No. 43425/98) 27. 8. 2003, para. 34.

²⁸ *Žugić v. Croatia*, *Op. cit.*, para. 45.

²⁹ *Moris v. France*, *Op. cit.*, paras 125, 126.

³⁰ *Lingens v. Austria*, (App. No. 9815/82) 8. 7. 1986, para. 46; *Oberschlick v. Austria*, (App. No. 11662/85) 23. 5. 1991, para. 63.

³¹ *Feldek v. Slovakia*, (App. No. 29032/95) 12. 10. 2001, para. 76; *Kuliš and Różycki v. Poland*, (App. No. 27209/03) 6. 1. 2010, para. 32.

³² *De Haes and Gijssels v. Belgium*, (App. No. 19983/92) 24. 2. 1997, para. 47; *Jerusalem v. Austria*, Пресуда (App. No. 26958/95) 27. 5. 2001, para. 43; *Čeferin v. Slovenia*, (App. No. 40975/08), 16. 1. 2018, para. 61.

³³ *Amihalachioaie v. Moldova*, (App. No. 60115/00) 20. 7. 2004, paras 27–28; *Foglia v. Switzerland*, (App. No. 35865/04) 13. 3. 2008, para. 86; *Mor v. France*, (App. No. 28198/09) 15. 3. 2012, para. 43; *Moris v. France*, (App. No. 29369/10) 23. 4. 2015, paras 134–135; *Nikula v. Finland*, (App. No. 31611/96) 21. 6. 2002, para. 46.

која се тиче наводне повреде чл. 10. Конвенције.³⁴ Међутим, правилно сагледавање читаве ситуације, посебно када се ради о испитивању повреде чл. 10. Конвенције, умногоме ће зависити од адекватног превода на језик суда, што у одређеним случајевима због специфичности језика може представљати један веома тежак, ако не и немогућ задатак.³⁵ Овде је посебно важно истаћи да ће Европски суд прихватити онај превод који су подносилац представке, односно заступник Владе навели у својим поднесцима упућеним Суду, а сам Суд се неће упуштати у утврђивање „правог“, односно најадекватнијег превода.³⁶ Да ли је ово решење добро или не веома је дискутабилно. Са једне стране Европски суд је тај који би требало да буде „последња“ брана људских права и зато ће правилна одлука Суда, поготово када се ради о слободи изражавања, често зависити од правилног превода. Са друге стране, уколико подносилац представке или заступник Владе тужене државе не би приговарали преводу, поставља се питање зашто би Суд самоиницијативно, без неког посебног разлога, требало да тражи званичан превод. Иако Суд не треба да испитује превод уколико он није споран странама у поступку, ипак сматрам да би Суд требало да затражи званичан превод уколико би макар и један судија овога суда који познаје како језик Суда, тако и језик оне државе против које се води поступак, сматрао да превод који су дале саме странке није адекватан.

На крају, треба нагласити да је у својој пракси Европски суд правио разлику у погледу граница слободе изражавања с обзиром на то да ли се адвокат изражава у суду (или неком другом органу) или ван суда (нпр. у медијима).

Изражавање адвоката у суду

Приликом изражавања у судници, Европски суд истиче да ће адвокати често бити у деликатној ситуацији где ће морати да вагају да ли ће у циљу заштите интереса свог клијента да се успротиве суду или не.³⁷ Имајући у виду да је сврха адвоката у судском поступку заштита интереса клијента, адвокати ће ради испуњења те сврхе често бити приморани

³⁴ *Goodwin v. United Kingdom*, (App. No. 17488/90) 27. 3. 1996, para. 40; *Fressoz and Roire v. France*, (App. No. 29183/95) 21. 1. 1999, para. 45; *Bergens Tidende and others v. Norway*, (App. No. 26132/95) 2. 8. 2000, para. 50.

³⁵ *Salov v. Ukraine*, (App. No. 65518/01) 6. 12. 2005, para. 106; *Čeferin v. Slovenia*, (App. No. 40975/08), 16. 1. 2018, Слажуће мишљење судије Kūris, para. 1, Издвојено мишљење судије Галича, paras 2–3.

³⁶ *Ziemiński v. Poland* (no. 2, App. No. 1799/07) 5. 10. 2016.

³⁷ *Moris v. France*, (App. No. 29369/10) 23. 4. 2015, para. 137; *Kyprianou v. Cyprus*, (App. No. 73797/01) 15. 12. 2005, para. 175.

да се супротстављају суду, односно да критикују суд и друге учеснике у поступку.³⁸ Уколико се на то одлуче, адвокати морају да пазе да својим изражавањем не наруше ауторитет правосуђа и права и слободе других учесника. Пред адвокатима, дакле, није нимало једноставан задатак, али делује да управо зато, посебно у кривичним поступцима, Европски суд адвокатима пружа нарочиту заштиту у погледу слободе изражавања и истиче да ће само изузетно бити оправдано задирати у право адвоката на слободу изражавања, чак и када се ради о благим мерама.³⁹ У случају *Кирианоу против Кири*, Суд је сматрао да би санкционисање адвоката за свако критиковање суда, или учесника у поступку, имало „ефекат хлађења“ који би произвео негативне последице не само на санкционисаног адвоката, већ и на адвокатуру у целини, али и на поверење јавности у судове.⁴⁰ Стога, став је Европског суда да се ограничења слободе изражавања адвоката у судским поступцима морају уско тумачити,⁴¹ посебно јер би ограничење слободе изражавања у једном поступку повлачило за собом питање повреде права на правично суђење, гарантовано чл. 6. Европске конвенције.⁴²

Изражавање адвоката ван суда

Са друге стране, када Европски суд заузима ставове у погледу слободе изражавања адвоката ван суднице, делује да Европски суд има у виду само једну, додуше најважнију функцију коју адвокат врши, а то је заступање интереса клијента. Суд, наиме, потпуно занемарује другу такође битну функцију коју адвокати врше, а то је указивање на мањкавости неког законског прописа или целокупног правног система. Без обзира на то, ставови које је Европски суд заузео у погледу изражавања адвоката ван суднице, свакако су значајни. У случајевима *Морис против Француске* и *Мор против Француске*, Европски суд је истакао да адвокати интересе клијената могу заступати и ван суднице, појављивањем на телевизији или изјавама у новинама, где ће јавност обавештавати о недостацима и

³⁸ *Nikula v. Finland*, (App. no. 31611/96) 21. 6. 2002. para. 54.

³⁹ *Ibid.*, para. 55; *Kyprianou v. Cyprus*, (App. No. 73797/01) 15. 12. 2005, para. 174; *Mor v. France*, (App. No. 28198/09) 15. 3. 2012, para. 44.

⁴⁰ *Kyprianou v. Cyprus*, (App. No. 73797/01) 15. 12. 2005, para. 175.

⁴¹ Због тога, у својој пракси, Европски суд је истакао је да коришћење каустичног, па чак и саркастичног тона компатибилно са чл. 10. Конвенције. (*Moris v. France*, (App. No. 29369/10) 23. 4. 2015, para. 161).

⁴² *Nikula v. Finland*, *Op. cit.*, para. 49; *Steur v. the Netherlands*, (App. No. 39657/98) 28. 1. 2004, para. 37.

неправилностима у судском поступку,⁴³ с тим да адвокати морају пазити да не откривају детаље самога поступка који иначе нису доступни јавности.⁴⁴ Адвокат ипак неће кршити ову обавезу, уколико су информације које преноси већ познате ТВ репортеру, односно новинару.⁴⁵ Такође, не може се прихватити ни став да је адвокат одговоран за све што је написано у неком новинском чланку, већ део одговорности мора сносити и новинар који је писао, односно објавио текст.⁴⁶ Овакав став Европског суда је свакако оправдан, јер новинари често мењају нечије изјаве како би их „улепшали“ или прилагодили остатку текста, па се том приликом може десити да се изговорено и објављено доста разликује. Ипак, сматрам да би се у сваком случају морало утврдити да ли су новинари у целини пренели изјаву адвоката, тј. цитирали адвоката, или су сами смишљали текст који су објавили.

Дакле, у својој пракси Суд је различито постављао границе слободе изражавања адвоката, с обзиром на то да ли се адвокат изражавао у суду или ван суда, док је у суду већу заштиту пружао адвокатима који заступају клијенте у кривичним поступцима. Овакав став Европског суда сматрам погрешним. Односно, сматрам да без обзира где се врши слобода изражавања, Суд прво треба да установи да ли је изражавање адвоката представљало критику или вређање. Уколико установи да представља критику, онда Суд требао да установи да ли таква критика прелази одређене границе. Међутим, сматрам да те границе не би требало да се разликују само спрам тога да ли се адвокат изражава у суду или ван суда, већ би требало да зависе од значаја, односно сложености питања (проблема) о коме се адвокат усмено или писаним путем изражава. Наиме, што је питање, тј. проблем већи, односно сложенији или значајнији за јавност и целокупан правосудни систем, то би и слобода изражавања адвоката требало да је већа, а ограничења рестриктивнија.

У сваком случају, приликом изражавања адвокати имају одређене дужности.⁴⁷ Те дужности представљају правила о изражавању адвоката и

⁴³ *Moris v. France*, (App. No. 29369/10) 23. 4. 2015, para. 138, *Mor v. France*, (App. No. 28198/09) 15. 3. 2012, para. 59.

⁴⁴ *Mor v. France*, *Op. cit.*, paras 55–56.

⁴⁵ *Moris v. France*, *Op. cit.*, para. 138.

⁴⁶ *Amihalachioaie v. Moldova*, (App. No. 60115/00) 20. 7. 2004, para. 37.

⁴⁷ *Casado Coca v. Spain*, (App. No. 15450/89) 24. 2. 1994, para. 46; *Steur v. the Netherlands*, (App. No. 39657/98) 28. 1. 2004, para. 38; *Veraart v. the Netherlands*, (App. No. 10807/04) 28. 2. 2007, para. 51.

садржана су у етичким кодексима⁴⁸ и процесним законима,⁴⁹ који прописују начин на који адвокати треба да се опходе у јавности, према учесницима у поступку и према самом органу поступка. Овим правним актима углавном је прописано да адвокати у свом изражавању треба да се опходе са уважавањем лица или институције којој се обраћају, да не смеју вређати друга лица, да не смеју неосновано оптуживати и сл. Дакле, уколико би адвокат прекршио неко од правила изражавања садржаних у Етичком кодексу или процесном закону, тада његово санкционисање вероватно не би представљало кршење слободе изражавања, иако би се коначна одлука о томе могла дати тек када се сагледају све специфичности сваког појединачног случаја.

ЗАКЉУЧАК

Слобода изражавања адвоката као једне посебне групе лица гарантује се чл. 10 Европске конвенције. Европски суд је многим својим случајевима нагласио да адвокати морају уживати већу заштиту слободе изражавања због значаја који имају у држави и друштву, односно због функције коју обављају. Када адвокат делује професионално његово право на слободу изражавања често може бити у колизији са још неким битним правима као што су заштита угледа и права других лица, те ауторитет и непристрасност судства. У сукобу два или више права, посебно питање је ком праву ће се дати примат. Међутим, вршење једног права никада не сме угрожавати вршење другог права. Управо зато се чини да је ограничење слободе изражавања адвоката нужно успоставити. Међутим, будући да је изражавање основно „оруђе“ којим се адвокат користи у вршењу своје професије, ограничењу ове слободе адвоката мора се рестриктивно приступити, како адвокат не би био лишен могућности ефективног обављања функције коју има у друштву и држави.

У чл. 10(2) Конвенције прописано је шта све мера којом се ограничава слобода изражавања мора да садржи. Конкретно у случају могућности ограничавања слободе изражавања адвоката, Европски суд је

⁴⁸ Кодекс професионалне етике адвоката, *Службени гласник РС*, бр. 27/2012, чл. 20, 38–39; UN, *Basic Principles on the Role of Lawyers*. Havana, Cuba, 1990, чл. 12–23.

⁴⁹ Закон о парничном поступку, *Службени гласник РС*, бр. 72/2011, 49/2013. – одлука УС, 74/2013. – одлука УС, 55/2014, 87/2018. и 18/2020, чл. 333; Законик о кривичном поступку, *Службени гласник РС*, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014. и 35/2019, чл. 231, 372, 374.

истицао да ће ограничење бити дозвољено уколико у свом изражавању адвокат вређа учеснике у поступку или било која друга лица. Овакав став Суда свакако сматрам исправним, јер било какво вређање неког лица не сме да прође без реаговања, макар то реаговање представљало и усмену опомену. Са друге стране, став је Европског суда да када адвокат својим изражавањем не вређа, него критикује, таква критика мора имати утемељење у чињеницама, па чак и када се ради о вредносном суду. Овај став Суда је такође разумљив јер изражавање адвоката, а посебно када то изражавање има функцију критике, никада не представља просту критику, тј. критику ради критике, већ се таквом критиком жели указати на одређене грешке односно нелогичности, а то би било немогуће или бар неефикасно уколико не би имало утемељење у чињеницама. Ипак, важно је истаћи да није увек једноставно раздвојити критику од увреде. Чак је у својој пракси Европски суд често био неконзистентан у погледу тога шта је сматрао критиком, а шта увредом, а таквога мишљења биле су и поједине судије Европског суда које су то истицале у својим издвојеним мишљењима.

Дакле, на основу свега наведеног може се закључити да је ограничење слободе изражавања адвоката могуће, али да ће у веома ретким ситуацијама до тога заиста доћи. Односно, ограничење ће практично постојати само онда када адвокат уместо да аргументовано критикује, заправо вређа, или се његова критика заснива на критици ради критике, која је лишена било какве чињеничне подлоге, а у којој се при том користе веома снажне речи. Такође, грубо и недостојно понашање адвоката приликом изражавања представљало би основ за ограничење слободе изражавања и санкционисање адвоката. Да ли ће начин на који се адвокату ограничава слобода изражавања и изречена санкција бити пропорционални циљу који се желео постићи, представља једно фактичко питање, које се може решавати искључиво од случаја до случаја.

ЛИТЕРАТУРА

- Bychawska-Siniarska, D. (2017). *Protecting the Right to Freedom of Expression under the European Convention on Human Rights*, Counsel of Europe.
- Carver, R. (2015). *Training manual on international and comparative media and freedom of expression law*, London: Media Legal Defence Initiative, December 2015, глава II.
- CCBE (2015). *European Lawyers Day Handbook, freedom of speech*, доступно на: https://www.ccbe.eu/fileadmin/speciality_distribution/public/documents/EUROPEAN_LAWYERS_DAY/2015/EN_ELD_2015_Handbook.pdf

- CCBE (2017). *Contribution on the proposed European Convention on the Profession of Lawyer*, доступно на: <https://rm.coe.int/ccbe-contribution-european-convention-profession-lawyer-20170915-eng/168078f2f6>
- Letsas, G. (2010). Strasbourg's Interpretive Ethic: Lessons for the International Lawyer, *The European Journal of International Law*, 21 (3).
- Поповић, Ј. (2014). Дефиниција, значај, развој, место и улога адвокатуре у друштву и држави, а посебно у култури односно архивској делатности, *Атланта*, 24 (2), 79–89.
- The Aire Centre, Civil Right Defenders, (2017). *Слобода изражавања и њен однос са правом на поштовање приватног живота и правом на правично суђење*.

Пресуде Европског суда за људска права

- Amihalachioaie v. Moldova*, (App. No. 60115/00) 20. 7. 2004.
- André and others v. France*, (App. No. 18603/03) 24. 10. 2008.
- Bergens Tidende and others v. Norway*, (App. No. 26132/95) 2. 8. 2000.
- Casado Coca v. Spain*, (App. No. 15450/89) 24. 2. 1994.
- Čeferin v. Slovenia*, (App. No. 40975/08), 16. 1. 2018.
- De Haes and Gijssels v. Belgium*, (App. No. 19983/92) 24. 2. 1997.
- Dichand and Others v. Austria*, (App. No. 29271/95) 26. 5. 2002.
- Feldek v. Slovakia*, (App. No. 29032/95) 12. 10. 2001.
- Foglia v. Switzerland*, (App. No. 35865/04) 13. 3. 2008.
- Fressoz and Roire v. France*, (App. No. 29183/95) 21. 1. 1999.
- Goodwin v. United Kingdom*, (App. No. 17488/90) 27. 3. 1996.
- Handyside v. United Kingdom*, (App. No. 5493/72) 7. 12. 1976.
- Jerusalem v. Austria*, Presuda (App. No. 26958/95) 27. 5. 2001.
- Kincses v. Hungary*, (App. No. 66232/10) 27. 1. 2015.
- Kuliš and Różycki v. Poland*, (App. No. 27209/03) 6. 1. 2010.
- Kyprianou v. Cyprus*, (App. No. 73797/01) 15. 12. 2005.
- Lingens v. Austria*, (App. No. 9815/82) 8. 7. 1986.
- Maronek v. Slovakia*, (App. No. 32686/96) 19. 7. 2001.
- Mor v. France*, (App. No. 28198/09) 15. 3. 2012.
- Moris v. France*, (App. No. 29369/10) 23. 4. 2015.
- Nikula v. Finland*, (App. no. 31611/96) 21. 6. 2002.
- Oberschlick v. Austria*, (App. No. 11662/85) 23. 5. 1991.
- Salov v. Ukraine*, (App. No. 65518/01) 6. 12. 2005.
- Schöpfer v. Switzerland*, (App. No. 56/1997/840/1046) 20. 5. 1998.
- Şener v. Turkey*, (App. No. 26680/95) 18. 7. 2000.
- Sialkowska v. Poland*, (App. No. 8932/05) 9. 7. 2007.
- Skalka v. Poland*, (App. No. 43425/98) 27. 8. 2003.
- Steur v. the Netherlands*, (App. No. 39657/98) 28. 1. 2004.
- Thoma v. Luxembourg*, (App. No. 38432/97) 29. 6. 2001.
- Tyrer v. United Kingdom*, (App. No. 5856/72) 25. 4. 1978.

Veraart v. the Netherlands, (App. No. 10807/04) 28. 2. 2007.

Ziembiński v. Poland (no. 2, App. No. 1799/07) 5. 10. 2016.

Žugić v. Croatia, (App. No. 3699/08), 31. 8. 2011.

Правни акти

CCBE, *Charter of Core Principles of the European Legal Profession*, Brussels, 2006.

Committee of Ministers of the Council of Europe, Freedom of Exercise of the Profession of Lawyer: Recommendation (2000). 21, Strasbourg 2000.

Council of Europe, *European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, as amended by Protocols Nos. 11 and 14*, Rome, Italy, 1950.

International Bar Association. *IBA Standards for the Independence of the Legal Profession*, London, 1990.

International Commission of Jurists, *Declaration on Upholding the Rule of Law and the Role of Judges and Lawyers in Times of Crisis*, 2008.

International Commission of Jurists, *The Act of Athens*, 1955; Economic and social Council, Special Rapporteur Singhvi, *Draft Universal Declaration on the Independence of Justice*, 1987.

Кодекс професионалне етике адвоката, *Службени гласник РС*, бр. 27/2012, т. 1.1.

Organization of African Unity (OAU), *African (Banjul) Charter on Human and Peoples' Rights* (the "Charter"), 1981, OAU Doc. CAB/LEG/67/3 rev. 5, 21 I.L.M. 58.

Organization of American States (OAS), *American Convention on Human Rights*, InterAmerican Specialized Conference on Human Rights, San José, Costa Rica 1969.

UN, *Basic Principles on the Role of Lawyers*, Havana, Cuba, 1990.

Закон о адвокатури, *Службени гласник РС*, бр. 31/2011. и 24/2012. – одлука УС.

Закон о парничном поступку, *Службени гласник РС*, бр. 72/2011, 49/2013. – одлука УС, 74/2013. – одлука УС, 55/2014, 87/2018. и 18/2020.

Законик о кривичном поступку, *Службени гласник РС*, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014. и 35/2019.

Остало

„HUDOC“ (<https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22%5D%7D>)

*Dimitrije Đukić**
Bar Association of Vojvodina
ORCID: 0000-0003-3872-8585

THE FREEDOM OF EXPRESSION OF LAWYERS THROUGH THE PRACTICE OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS**

ABSTRACT: Freedom of expression represents an important aspect of liberty that has had a profound influence on the development of human society. Also, the protection of this freedom been explicitly stated in numerous national and international legal acts. This paper presents an analysis of the way in which the right to freedom of expression of a particular group of persons (i.e. lawyers) is protected through the practice of the European Court of Human Rights. The author's view is that lawyers have to enjoy a higher degree of protection of the right to freedom of expression than other persons because of the importance of their role in society. Consequently, the limitations of this freedom should be restricted. Furthermore, the manner in which freedom of expression is protected by the European Convention on Human Rights and the practice of the European Court of Human Rights is analysed. Finally, a special emphasis is placed on the possibility of limiting this freedom through an analysis of the European Court of Human Rights' verdicts on this matter.

* d.dukic@dn-lawfirm.com

** The paper was received on September 30, 2020; the revised version was submitted on December 16, 2020; the article was accepted for publication on March 26, 2021. The translation of the original article into English is provided by the Glasnik of the Bar Association of Vojvodina.

Keywords: European Court of Human Rights, European Convention of Human Rights, communication, freedom of expression (Article 10), lawyer, court

INTRODUCTION

Freedom of expression or the idea that everyone has the right to express their thoughts and attitudes freely is quite old. Before it was proclaimed in legal acts, the importance of freedom of expression has been addressed by thinkers such as Plato, Erasmus, Galileo, and others.¹ Today, freedom of expression is protected by the constitutions of a large number of countries,² as well as numerous international documents.³

The European Court of Human Rights (hereinafter, “European Court” or “Court”) has repeatedly characterized freedom of expression as a fundamental component of a democratic society stating that this liberty represents

“one of the essential foundations of a democratic society and one of the basic conditions for its development and the self-realization of every individual.”⁴

The guaranteed right to freedom of expression does not protect freedom of expression only, but also numerous other rights because without a broad definition of freedom of expression, a free country and a democratic order would not exist.⁵ Precisely because of that, the protection of this freedom is very important for the development of a country and a society.

¹ Carver R. (2015), *Training manual on international and comparative media and freedom of expression law*, London: Media Legal Defence Initiative, December 2015, chapter II.

² CCBE (2015) *European Lawyers Day Handbook, freedom of speech*, available at: https://www.ccbe.eu/fileadmin/speciality_distribution/public/documents/EUROPEAN_LAWYERS_DAY/2015/EN_ELD_2015_Handbook.pdf, 10.

³ Organization of American States (OAS), *American Convention on Human Rights*, InterAmerican Specialized Conference on Human Rights, San José, Costa Rica 1969, Article 13; Organization of African Unity (OAU), *African (Banjul) Charter on Human and Peoples’ Rights* (the “Charter”), 1981, OAU Doc. CAB/LEG/67/3 rev. 5, 21 I.L.M. 58, Article 9; Council of Europe, *European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, as amended by Protocols Nos. 11 and 14*, Rome, Italy, 1950. Article 10.

⁴ *Handyside v. United Kingdom*, (App. No. 5493/72) December 7, 1976. 49; *Lingens v. Austria*, (App. No. 9815/82) July 8, 1986. para. 41; *Şener v. Turkey*, (App. No. 26680/95) July 18, 2000. para. 39; *Thoma v. Luxembourg*, (App. No. 38432/97) June 29, 2001. para. 43; *Maronek v. Slovakia*, (App. No. 32686/96) July 19, 2001. para. 52; *Dichand and Others v. Austria*, (App. No. 29271/95) May 26, 2002. para. 37.

⁵ Bychawska-Siniarska, D. (2017). *Protecting the Right to Freedom of Expression under the European Convention on Human Rights*, Counsel of Europe, 9.

In the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (hereinafter, “European Convention” or “Convention”), freedom of expression is guaranteed by Article 10. However, as was confirmed in numerous cases conducted before the European Court, freedom of expression does not have the same significance for all categories of persons, and some categories of persons have to receive a higher degree of protection of the freedom of expression. This article will address the question whether lawyers should enjoy a special protection of their freedom of expression because of the role that they have in a society. In that regard, the notion, importance and the role of the legal profession will be considered first [1]. Next, the reasons why it is important to guarantee certain rights, in particular the freedom of expression, to lawyers will be addressed [2]. Moreover, the manner in which the freedom of expression of lawyers is protected in the European Convention and before the European Court will be assessed [3]. Finally, the article will raise the question of whether and under which conditions the restrictions on the freedom of expression of lawyers are possible [4].

THE NOTION, SIGNIFICANCE AND ROLE OF THE LEGAL PROTECTION

The legal profession can be defined as an independent and autonomous profession whose primary purpose is to provide legal assistance to domestic and foreign legal and private persons with the aim of realizing and protecting their rights and interests.⁶ The forms of legal assistance that lawyers provide can be different and involve providing spoken or written advice or opinions, composing different statements and legal acts, as well as representation in legal processes.⁷ However, the provision of legal assistance and protection of people’s rights and freedoms does not exhaust the function and importance of the legal profession.

The legal profession and the role that lawyers have in a society make the legal profession an important link in the functioning of the legal system of any country. In other words, as one author put it:

“No country could survive and function if there were no institutions of the legal profession or individual lawyers organized in associations or as

⁶ Legal Profession Act, *Official gazette of RS*, No. 31/2011 and 24/2012. Article 2.

⁷ *Ibid.*, Article 3.

members of the bar association, so it is thanks to them that the positive legislation is applied and the legal system of any country is protected.”⁸

Therefore, as one of the branches of the legal system, lawyers contribute to the rule of law, the protection of human rights, and the protection of the entire legal system of a country.⁹ Namely, by representing their clients in each individual case, lawyers ensure that legal provisions are correctly applied both by themselves as well as by courts, prosecutors and other parties in the legal system. In addition, by submitting legal remedies, lawyers not only apply but also interpret legal norms, which is how they influence their correct application and the development of the law, directly or indirectly. This is why it is often said that the legal profession represents the last line of defence of the legal system and the rule of law in a country. Also, bar associations and individual lawyers often voice their views on particular legal acts which have been passed or are about to be passed and react if they believe that such acts contain certain shortcomings.

Therefore, it is clear that the role of the legal profession is very important not just for those individuals who need legal assistance but for the entire legal system of a country. This is exactly what was emphasized, quite vividly, by one well-known lawyer who said that lawyers:

“[...] lift the fallen rights and support those that are shaken through the power of their defence. They are not less useful to human society than those who protected their homelands and their parents through their struggle and their wounds. We respect those who wear shields and armour, but they are not the only ones who fight for our kingdom. Lawyers do so as well because they, those masters of the courtroom, struggle, too, relying on the power of their glorious words, with which they defend hope, life and the descendants of those who suffer.”¹⁰

⁸ Popović, J. (2014). Definicija, značaj, razvoj, mesto i uloga advokature u društvu i državi, a posebno u kulturi odnosno arhivskoj delatnosti, *Atlanti*, 24, (2), 79–89, 81, footnote 1.

⁹ Code of Lawyers’ Professional Ethics, *Official Gazette of RS*, no. 27/2012, line 1.1; CCBE, *Charter of Core Principles of the European Legal Profession*, Brussels, 2006, 1; International Commission of Jurists, *Declaration on Upholding the Rule of Law and the Role of Judges and Lawyers in Times of Crisis*, 2008., Principle 1; International Commission of Jurists, *The Act of Athens*, 1955; Economic and social Council, Special Rapporteur Singhvi, *Draft Universal Declaration on the Independence of Justice*, 1987, Article 74; UN, *Basic Principles on the Role of Lawyers*, Havana, Cuba, 1990, Article 14, 23

¹⁰ Popović, J. (2014). *Op. cit.*

THE FREEDOM OF EXPRESSION OF LAWYERS AS A PRECONDITION FOR CARRYING OUT PROFESSIONAL DUTIES EFFICIENTLY

As has already been mentioned, lawyers fulfil two important functions in a society. One is to provide and protect the interests of their clients and the other one is to protect and improve the legal system. However, in order to carry out these functions efficiently, and to fulfil their professional duties, they have to be guaranteed certain rights. For that reason, certain rules have been instituted at the national¹¹ as well as international levels¹² in order to enable lawyers to practice their profession freely. Some of those rules regulate lawyers' rights to freedom of expression. In the declaration that was passed by the International Commission of Jurists in 2008, it is stated that members of the legal profession have a legal and ethical responsibility to support and promote the rule of law and human rights and to avoid undertaking measures that would threaten their enjoyment of human rights in their professional capacity.¹³ Basic Principles of the Role of Lawyers and IBA standards emphasize that lawyers must not be responsible for spoken or written statements that they made before courts and other administrative bodies in good faith.¹⁴ Also, Basic Principles of the Role of Lawyers and the Recommendation of the Council of Europe (2000) 21 stipulate that lawyers must not suffer negative repercussions because of the opinions expressed in public discussions if that opinion was related to law, the legal system or for the promotion of human rights.¹⁵

Indeed, without the proclamation of freedom of expression, lawyers would not be able to carry out their professional duties efficiently because the only "weapons" that lawyers use is precisely their words, expressed in spoken

¹¹ Legal Profession Act, *Official gazette of RS*, no. 31/2011 and 24/2012 – decision of the Constitutional Court, Chapters I and III; Code of Lawyers' Professional Ethics, *op. cit.*, General Part, Chapters I and II.

¹² UN, *Basic Principles on the Role of Lawyers*, Havana, Cuba, 1990, Article 16; Committee of Ministers of the Council of Europe, *Freedom of Exercise of the Profession of Lawyer: Recommendation (2000) 21*, Strasbourg 2000; CCBE, *Charter of Core Principles of the European Legal Profession*, Brussels, 2006, Chapter II.

¹³ International Commission of Jurists, *Declaration on Upholding the Rule of Law and the Role of Judges and Lawyers in Times of Crisis*, *op. cit.*, Principle 13.

¹⁴ UN, *Basic Principles on the Role of Lawyers*, Havana, Cuba, 1990, Article 20; International Bar Association. *IBA Standards for the Independence of the Legal Profession*, London, 1990, Article 11.

¹⁵ UN, *Basic Principles on the Role of Lawyers*. *Op. cit.*, Article 23; Committee of Ministers of the Council of Europe, *Freedom of Exercise of the Profession of Lawyer: Recommendation (2000) 21*. *Op. cit.*, Article 1.3.

or written form. Therefore, every restriction, censorship or impermissible constraint of the freedom of expression of lawyers would damage the legal profession and the legal system as a whole due to the importance that lawyers have in a society.

THE PROCLAMATION OF THE FREEDOM OF EXPRESSION OF LAWYERS IN THE EUROPEAN CONVENTION AND THE PRACTICE OF THE EUROPEAN COURT

As has already been mentioned, freedom of expression is protected by Article 10 of the European Convention whose Paragraph 1 states:

“Everyone has the right to freedom of expression. This right shall include freedom to hold opinions and to receive and impart information and ideas without interference by public authority and regardless of frontiers.¹⁶

Therefore, the European Convention protects the right of every individual, including lawyers, to express their opinion and convey information and ideas while simultaneously imposing the obligation on state bodies to refrain from interfering with this freedom.¹⁷

However, in order to determine the way in which the Convention proclaims and protects the freedom of expression of lawyers as a special group of persons, it is necessary to analyse the practice of the European Court. As a side note, the practice of the European Court is very important not only because of the large number of cases in which the Court addressed the violations of freedom of expression,¹⁸ but also because the Court’s verdicts on particular legal issues expand and interpret the provisions of the Convention, giving them a meaning that is compatible with contemporary views and not those that were valid at the time when the Convention was passed.¹⁹

In its practice, the European Court has repeatedly stated that lawyers should enjoy a higher protection of the right to freedom of expression because

¹⁶ Council of Europe, *European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, as amended by Protocols Nos. 11 and 14*, *op. cit.*, Article 10, 1.

¹⁷ CCBE (2015) *European Lawyers Day Handbook, freedom of speech*, *op. cit.*, 14.

¹⁸ On the web page of the Council of Europe – “HUDOC” (<https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22%5D%7D>) dated September 17, 2020, it was stated that the Court reached conclusions about an alleged violation of Article 10 of the European Convention in 4987 cases.

¹⁹ *Tyrer v. United Kingdom*, (App. No. 5856/72) April 25, 1978. para. 31; Letsas, G. (2010). Strasbourg’s Interpretive Ethic: Lessons for the International Lawyer, *The European Journal of International Law*, 21, (3), 518.

of the importance that they have in a society and in a country.²⁰ In *Nikula v. Finland*, the Court stated that in the legal systems of all countries, lawyers have a central place in the implementation of justice and represent a kind of intermediary between the courts and the public.²¹ For that reason, lawyers play a crucial role in the establishment and maintenance of trust that the public has in the courts and the legal system of a country.²² Nonetheless, in order for the public to have confidence in the courts, it must be certain that lawyers will be allowed to represent their clients effectively.²³ The possibility of effective representation of clients certainly depends on the right to freedom of expression of lawyers to express their attitudes and opinions in front of a court or another state body. In line with this, the European Court states that the question of the right to freedom of expression of lawyers is crucial for the efficient functioning of the legal system and simultaneously necessary for the independence of the legal profession.²⁴

The freedom of expression of lawyers, which is guaranteed by Article 10, Paragraph 1 of the European Convention, comprises the form in which certain ideas and information is conveyed as well as the essence of the ideas and information being communicated.²⁵ In addition, in numerous cases, the European Court stated that Article 10 of the Convention does not protect only those ideas that are deemed acceptable and desirable but also those ideas and information that can be shocking and disturbing.²⁶

²⁰ The Aire Centre, Civil Right Defenders, (2017), *Sloboda izražavanja i njen odnos sa pravom na poštovanje privatnog života i pravom na pravično suđenje*, 39.

²¹ *Nikula v. Finland*, (App. no. 31611/96) June 21, 2002. para. 45.

²² *Schöpfer v. Switzerland*, (App. No. 56/1997/840/1046) May 20, 1998. para. 29–30; *Nikula v. Finland*, *Op. cit.*, para. 45; *Amihalachioaie v. Moldova*, (App. No. 60115/00) July 20, 2004. para. 27; *Kyprianou v. Cyprus*, (App. No. 73797/01) December 15, 2005. para. 173; *André and others v. France*, (App. No. 18603/03) October 24, 2008. para. 42; *Mor v. France*, (App. No. 28198/09) March 15, 2012. para. 42.

²³ *Kyprianou v. Cyprus*, *op. cit.*, para. 175.

²⁴ *Sialkowska v. Poland*, (App. No. 8932/05) July 9, 2007. para. 111; *Kincses v. Hungary*, (App. No. 66232/10) January 27, 2015. para. 61.

²⁵ *Foglia v. Switzerland*, (App. No. 35865/04) March 13, 2008. para. 85; *Moris v. France*, (App. No. 29369/10) April 23, 2015. para. 134; UN, *Basic Principles on the Role of Lawyers*, Havana, Cuba, 1990, Principle I.3.

²⁶ *Handyside v. United Kingdom*, (App. No. 5493/72) December 7, 1976, para. 49.

THE LIMITATIONS OF THE FREEDOM OF EXPRESSION OF LAWYERS

The possibility of restricting the freedom of expression is given already in Article 10, Paragraph 2 of the European Convention, where it was stated that the limitations to freedom of expression can be imposed if it is prescribed by law, if it serves a legitimate purpose as listed in Article 10, Paragraph 2 of the Convention, or if it is necessary in a democratic society. Therefore, it is not a matter of controversy that, at least in theory, given the abovementioned criteria are met, the freedom of expression of lawyers can be restricted. However, there is a separate practical question - in which cases it would be justified to introduce a measure that would serve a legitimate purpose and be necessary in a democratic society and require a limitation to the right to freedom of expression of lawyers.

When the European Court evaluates whether an infringement on the freedom of expression of lawyers has taken place, it will first examine whether the expression of the lawyer in some particular case represented a critique or slander.²⁷ In that sense, if it is established that the only intention of the lawyer was to slander a person, the appropriate action of imposing a form of punishment on the lawyer in question does not constitute a violation of Article 10 of the Convention.²⁸ In case the expression of the lawyer is a critique, and not a slander, it is necessary to determine whether such a critique was based on facts or merely represents a value judgment.²⁹ This differentiation is very important because value judgements, unlike facts, cannot be proven.³⁰ However, the European Court emphasizes that even value judgement must have some basis in facts.³¹ This attitude seems to become especially pertinent when lawyers criticize the legal system because the critique that lawyers make will never simply be a critique for the sake of critique. Instead, it will always have some basis in facts. In any case, regardless of whether the lawyers' critique represents some fact or a value judgment, the lawyer must always be allowed to prove the existence of the factual basis of their critique. Otherwise, there will be a violation of Article 10 of the Convention.³² On the other hand, the European Court emphasizes that

²⁷ *Žugić v. Croatia*, (App. No. 3699/08), August 31, 2011. para. 45; *Skalka v. Poland*, (App. No. 43425/98) August 27, 2003. para. 34.

²⁸ *Žugić v. Croatia*, *Op. cit.*, para. 45.

²⁹ *Moris v. France*, (App. No. 29369/10) April 23, 2015. Paras. 125, 126.

³⁰ *Lingens v. Austria*, (App. No. 9815/82) July 8, 1986. para. 46; *Oberschlick v. Austria*, (App. No. 11662/85) May 23, 1991. para. 63.

³¹ *Feldek v. Slovakia*, (App. No. 29032/95) October 12, 2001. para. 76; *Kuliš and Różycki v. Poland*, (App. No. 27209/03) January 6, 2010. para. 32.

³² *De Haes and Gijssels v. Belgium*, (App. No. 19983/92) February, 1997. para. 47; *Jerusalem v. Austria*, Presuda (App. No. 26958/95) May 27, 2001. para. 43; *Čeferin v. Slovenia*, (App. No. 40975/08), January 16, 2018. para. 61.

lawyers have the right to comment on the implementation of justice publicly, under the condition that their critique does not go beyond certain boundaries.³³ Still, there were no cases in which the European Court made explicit the boundaries that would justify the restrictions on the lawyers' expression that would constitute a critique and not a slander. In that way, the European Court left this issue open and allowed it to develop through court practice.

In any case, in order to reach the correct evaluation regarding the violation of Article 10 of the Convention, the European Court has to analyse the entire situation pertaining to the alleged violation of Article 10 correctly.³⁴ Nonetheless, a correct evaluation of the entire situation, especially when it comes to examining a violations of Article 10, will depend, to a large extent, on adequate translations into the language of the Court, which in certain cases, due to the specificities of the language in question, may represent a difficult, if not impossible, aim.³⁵ Here, it is especially important to point out that the European Court will accept the translation supplied by the person who submitted the file or the representative of the Government listed in their submissions. The Court itself will not address the "correct" or most adequate translation of the words.³⁶ Whether or not this solution is correct is a matter of controversy. On the one hand, the European Court is the institution that should be the last line of "defence" of human rights, and for that reason, the correct decision of the Court, especially when it comes to the freedom of expression will often depend on the correct translation of words. On the other hand, if the person who submitted the file or the representative of the government of the sued country would not object to the translation, the question becomes why the Court would search for an official translation without a specific reason. In our opinion, however, the Court should not examine the translation of the words if it is not challenged by the parties involved. Still, we believe that the Court should order an official translation if at least one judge who speaks the language of the Court as well as the language of the country that is being sued believes that the translation provided by the parties is not adequate.

³³ *Amihalachioaie v. Moldova*, (App. No. 60115/00) July 20, 2004. paras. 27–28; *Foglia v. Switzerland*, (App. No. 35865/04) March 13, 2008. para. 86; *Mor v. France*, (App. No. 28198/09) March 15, 2012. para. 43; *Moris v. France*, (App. No. 29369/10) April 23, 2015. paras. 134–135; *Nikula v. Finland*, (App. no. 31611/96) June 21, 2002. para. 46.

³⁴ *Goodwin v. United Kingdom*, (App. No. 17488/90) March 27, 1996. para. 40; *Fressoz and Roire v. France*, (App. No. 29183/95) January 21, 1999. para. 45; *Bergens Tidende and others v. Norway*, (App. No. 26132/95) August 2, 2000. para. 50.

³⁵ *Salov v. Ukraine*, (App. No. 65518/01) December 6, 2005. para. 106; *Čeferin v. Slovenia*, (App. No. 40975/08), January 16, 2018. Agreeing opinion of Judge Küris, para. 1, Dissenting opinion Judge, paras. 2–3.

³⁶ *Ziemiński v. Poland*, (no. 2, App. No. 1799/07) October 5, 2016.

In the end, it should be emphasized that in its practice, the European Court has made a distinction regarding the freedom of expression based on whether the lawyer addressed the Court (or some other state body) or the public (e.g. the media).

The expression of the lawyer in court

Regarding the expression in a court of law, the European Court stresses that lawyers will often be in a delicate situation where they will have to balance between protecting the interests of their clients and challenging the court.³⁷ Bearing in mind that the purpose of the lawyer in a court of law is to protect the interests of the client, lawyers will often be forced to challenge the court with that purpose in mind, which means criticizing the court and other parties in the process.³⁸ If they make that decision, lawyers must be careful not to challenge the authority of the legal system and the rights and liberties of other parties in their statements. Thus, lawyers face a very complex task, but precisely for that reason, especially in criminal proceedings, it appears that the European Court provides a special degree of protection to the lawyers' freedom of expression and emphasizes that the restrictions on the lawyers' freedom of expression will be justified only in exceptional cases even when they involve relatively mild measures.³⁹ In *Kyprianou v. Cyprus*, the Court took the view that punishing the lawyer for every criticism of the court or the parties involved would have a "cooling effect", which would have negative consequences on the legal profession as a whole and the public's confidence in courts.⁴⁰ Therefore, the stance of the European Court is that the restrictions on the freedom of expression of lawyers in legal processes must be interpreted narrowly,⁴¹ especially since the restrictions to freedom of expression in one case would raise the question of the violation of the right to fair trial guaranteed by Article 5 of the European Convention.⁴²

³⁷ *Moris v. France*, (App. No. 29369/10) April 23, 2015. para. 137; *Kyprianou v. Cyprus*, (App. No. 73797/01) December 15, 2005. para. 175.

³⁸ *Nikula v. Finland*, (App. no. 31611/96) June 21, 2002. para. 54.

³⁹ *Nikula v. Finland*, *Op. cit.*, para. 55; *Kyprianou v. Cyprus*, (App. No. 73797/01) December 15, 2005. para. 174; *Mor v. France*, (App. No. 28198/09) March 15, 2012. para. 44.

⁴⁰ *Kyprianou v. Cyprus*, *Op. cit.*, 175.

⁴¹ For this reason, in its practice, the European Court pointed out that the use of the caustic or even sarcastic tone is compatible with Article 10 of the Convention. (*Moris v. France*, *Op. cit.*, para. 161).

⁴² *Nikula v. Finland*, *Op. cit.*, para. 49; *Steur v. the Netherlands*, (App. No. 39657/98) January 28, 2004. para. 37.

The lawyer's expression outside of a court of law

On the other hand, when the European Court takes a stance in relation to a lawyers' freedom of expression outside the court of law, it seems that the European Court has only one function of the lawyer in mind, which is the protection of the interests of the client. Namely, the court disregards the other important function that lawyers have, which is to point out the shortcomings of some legal act or the legal system as a whole. Regardless of that fact, the stances that the European Court has taken pertaining to lawyers' expression outside the court of law are also significant. In *Moris v. France* and *Mor v. France*, the European Court pointed out that lawyers can represent the interests of their clients outside the court of law by appearing on television or giving statements to the press, where they will inform the public about the shortcomings and irregularities of the legal process,⁴³ with the caveat that lawyers have to be careful not to reveal the details of the process that are not otherwise available to the public.⁴⁴ A lawyer will, however, not violate this obligation in case the information that he conveys is already known to the TV reporter or a journalist.⁴⁵ Moreover, the view that a lawyer should be responsible for everything that is written in a newspaper article is also unacceptable because the journalist who authored or published the text should be partly responsible as well.⁴⁶ This stance of the European Court is certainly justified because journalists often modify people's statements in order to 'improve' them or adjust them to the rest of the text, which is why it is possible that a given statement differs substantially from the published one. Still, we would argue that in each case, it should be determined whether the journalists published a lawyer's statement in its entirety (i.e. as a quote) or they conveyed the information in their own words.

Therefore, in its practice, the Court has set the boundaries for the freedom of expression of lawyers in different ways depending on whether the lawyer in question made statements in a court of law or outside it, while allowing a higher degree of protection to lawyers who represented their clients in criminal processes. We disagree with this practice of the Court. We believe that regardless of the location of the act pertaining to the freedom of expression, it should first be determined whether the lawyer's speech represented a critique or slander. If it is determined that it represents a critique, the Court should

⁴³ *Moris v. France*, (App. No. 29369/10) April 23, 2015. para. 138, *Mor v. France*, (App. No. 28198/09) March 15, 2012. para. 59.

⁴⁴ *Mor v. France*, *Op. cit.*, paras. 55–56.

⁴⁵ *Moris v. France*, *Op. cit.*, para. 138.

⁴⁶ *Amihalachioaie v. Moldova*, (App. No. 60115/00) July 20, 2004. para. 37.

assess whether that critique crosses certain boundaries. However, I believe that those boundaries should not differ based on whether the lawyer's speech takes place in the court of law or outside it. Instead, they should depend on the significance or the complexity of the issue (problem) the lawyer addresses in the spoken or written form. Namely, the bigger or more complex and significant the issue is for the public and the legal system as a whole, the greater the freedom of expression of the lawyer should be.

In any case, in their speech, lawyers are bound by certain duties.⁴⁷ Those duties represent the rules about the lawyers' speech that are included in Ethical codes⁴⁸ and procedural laws,⁴⁹ which prescribe the way in which lawyers should behave in the public, towards the parties in a trial and towards the court. These legal acts prescribe that lawyers should address individuals and institutions with respect; that they must not insult other individuals; that they must not make unfounded accusations, etc. Therefore, if a lawyer were to break one of these rules contained in the Ethical code or a procedural law, the punishment that they would receive would probably not constitute a violation of the freedom of expression even though a final decision on this matter could be given only when all the specificities of each individual case are taken into account.

CONCLUSION

The freedom of expression of lawyers as a special group of individuals is guaranteed by Article 10 of the European Convention. The European Court has repeatedly emphasized that lawyers must enjoy a higher degree of protection of their right to freedom of expression because of the importance that they have in a country or a society and the function that they fulfil. When a lawyer acts in their professional capacity, their right to the freedom of expression can frequently be in collision with other important rights such as the protection of

⁴⁷ *Casado Coca v. Spain*, (App. No. 15450/89) February 24, 1994. para. 46; *Steur v. the Netherlands*, (App. No. 39657/98) January 28, 2004. para. 38; *Veraart v. the Netherlands*, (App. No. 10807/04) February 28, 2007. para. 51.

⁴⁸ Code of Lawyers' Professional Ethics, *Official Gazette of RS*, No. 27/2012, line 1.1., Article 20, 38–39; UN, *Basic Principles on the Role of Lawyers*, Havana, Cuba, 1990. Articles 12–23.

⁴⁹ Civil Procedure Law, *Official gazette of RS*, No. 72/2011, 49/2013 – decision of the Constitutional Court, 74/2013 – decision of the Constitutional Court, 55/2014, 87/2018 and 18/2020, Article 333; Criminal Procedure Code, *Official gazette of RS*, No. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014 and 35/2019, Articles 231, 372, 374.

reputations and rights of other individuals as well as the authority and impartiality of the legal system. When two or more rights collide, the question of primacy arises. However, the fulfilment of one right must never threaten the fulfilment of another right. For this reason, it seems that certain restrictions on the freedom of expression of lawyers must be implemented. However, given the fact that speech is the only “instrument” that a lawyer uses in their professional capacity, restrictions of this freedom must be highly constrained in order to not prevent lawyers from fulfilling their function in a society effectively.

Article 10, Paragraph 2 of the Convention prescribes all the elements that a measure that restricts the freedom of expression of a lawyer must contain. Specifically, in the case of the possibility of restricting the freedom of expression of a lawyer, the European Court stressed that the restriction will be allowed if in their speech, the lawyer slanders other parties in the trial or other individuals. We agree with this stance because any kind of slander against a particular individual should receive a response at least in the form of a verbal reprimand. On the other hand, the European Court is of the view that when a lawyer does not slander but criticizes, such criticism must be based on facts even when they involve value judgments. This stance is also understandable since lawyers’ speech, especially when it has the function of a critique, never represents a simple criticism (i.e. criticism for its own sake). Instead, such criticism is aimed at specific errors or shortcomings, which would be impossible or at least inefficient if it were not based on facts. Still, it is important to emphasize that it is not always easy to distinguish between a critique and slander. The Court has even shown some inconsistencies in its practices when it comes to what is considered critique and what is considered slander, which has been pointed out in dissenting views written by particular judges of the European Court.

Therefore, from what has been argued so far, one can conclude that the restrictions on the freedom of expression of lawyers are possible, but they apply in very rare situations. This means that restrictions will be applicable only when a lawyer employs strong slander or criticism for its own sake without any factual grounding instead of relying on argumentation. Also, brazen and inappropriate behaviour of lawyers in their speech would represent a basis for the restriction of the right to freedom of expression and punishment. Whether the way in which a lawyer’s freedom of expression is restricted and whether the given punishment is proportional to its purpose represents a factual question that can be answered only on a case-by-case basis.

BIBLIOGRAPHY

Books, journals, articles

- Bychawska-Siniarska, D. (2017). *Protecting the Right to Freedom of Expression under the European Convention on Human Rights*, Council of Europe.
- Carver, R. (2015). *Training manual on international and comparative media and freedom of expression law*. London: Media Legal Defence Initiative, December 2015, chapter II.
- CCBE (2015). *European Lawyers Day Handbook, freedom of speech*, available at: https://www.ccbe.eu/fileadmin/speciality_distribution/public/documents/EUROPEAN_LAWYERS_DAY/2015/EN_ELD_2015_Handbook.pdf
- CCBE (2017). *Contribution on the proposed European Convention on the Profession of Lawyer*, available at: <https://rm.coe.int/ccbe-contribution-european-convention-profession-lawyer-20170915-eng/168078f2f6>
- Letsas, G. (2010). Strasbourg's Interpretive Ethic: Lessons for the International Lawyer. *The European Journal of International Law*, 21, (3).
- Popović, J. (2014). Definicija, značaj, razvoj, mesto i uloga advokature u društvu i državi, a posebno u kulturi odnosno arhivskoj delatnosti. *Atlanti*, 24 (2), 79–89.
- The Aire Centre, Civil Right Defenders, (2017). *Sloboda izražavanja i njen odnos sa pravom na poštovanje privatnog života i pravom na pravično suđenje*.

Verdicts of the European court for human rights

- Amihalachioaie v. Moldova*, (App. No. 60115/00) July 20, 2004.
- André and others v. France*, (App. No. 18603/03) October 24, 2008.
- Bergens Tidende and others v. Norway*, (App. No. 26132/95) August 2, 2000.
- Casado Coca v. Spain*, (App. No. 15450/89) February 24, 1994.
- Čeferin v. Slovenia*, (App. No. 40975/08), January 16, 2018.
- De Haes and Gijssels v. Belgium*, (App. No. 19983/92) February, 1997.
- Dichand and Others v. Austria*, (App. No. 29271/95) May 26, 2002.
- Feldek v. Slovakia*, (App. No. 29032/95) October 12, 2001.
- Foglia v. Switzerland*, (App. No. 35865/04) March 13, 2008.
- Fressoz and Roire v. France*, (App. No. 29183/95) January 21, 1999.
- Goodwin v. United Kingdom*, (App. No. 17488/90) March 27, 1996.
- Handyside v. United Kingdom*, (App. No. 5493/72) December 7, 1976.
- Jerusalem v. Austria*, Presuda (App. No. 26958/95) May 27, 2001.
- Kincses v. Hungary*, (App. No. 66232/10) January 27, 2015.
- Kuliš and Różycki v. Poland*, (App. No. 27209/03) January 6, 2010.
- Kyprianou v. Cyprus*, (App. No. 73797/01) December 15, 2005.
- Lingens v. Austria*, (App. No. 9815/82) July 8, 1986.
- Maronek v. Slovakia*, (App. No. 32686/96) July 19, 2001.
- Mor v. France*, (App. No. 28198/09) March 15, 2012.
- Moris v. France*, (App. No. 29369/10) April 23, 2015.
- Nikula v. Finland*, (App. no. 31611/96) June 21, 2002.

Oberschlick v. Austria, (App. No. 11662/85) May 23, 1991.
Salov v. Ukraine, (App. No. 65518/01) December 6, 2005.
Schöpfer v. Switzerland, (App. No. 56/1997/840/1046) May 20, 1998.
Şener v. Turkey, (App. No. 26680/95) July 18, 2000.
Sialkowska v. Poland, (App. No. 8932/05) July 9, 2007.
Skalka v. Poland, (App. No. 43425/98) August 27, 2003.
Steur v. the Netherlands, (App. No. 39657/98) January 28, 2004.
Thoma v. Luxembourg, (App. No. 38432/97) June 29, 2001.
Tyrer v. United Kingdom, (App. No. 5856/72) April 25, 1978.
Veraart v. the Netherlands, (App. No. 10807/04) February 28, 2007.
Ziemiński v. Poland, (no. 2, App. No. 1799/07) October 5, 2016.
Žugić v. Croatia, (App. No. 3699/08), August 31, 2011.

Legal acts

CCBE, *Charter of Core Principles of the European Legal Profession*, Brussels, 2006.
Committee of Ministers of the Council of Europe, *Freedom of Exercise of the Profession of Lawyer: Recommendation (2000) 21*, Strasbourg 2000.
Council of Europe, *European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, as amended by Protocols Nos. 11 and 14*, Rome, Italy, 1950.
International Bar Association. *IBA Standards for the Independence of the Legal Profession*, London, 1990.
International Commission of Jurists, *Declaration on Upholding the Rule of Law and the Role of Judges and Lawyers in Times of Crisis*, 2008.
International Commission of Jurists, *The Act of Athens*, 1955; Economic and social Council, Special Rapporteur Singhvi, *Draft Universal Declaration on the Independence of Justice*, 1987.
Code of Lawyers' Professional Ethics, *Official Gazette of RS*, No. 27/2012, line 1.1.
Organization of African Unity (OAU), *African (Banjul) Charter on Human and Peoples' Rights* (the "Charter"), 1981, OAU Doc. CAB/LEG/67/3 rev. 5, 21 I.L.M. 58.
Organization of American States (OAS), *American Convention on Human Rights*, Inter-American Specialized Conference on Human Rights, San José, Costa Rica 1969.
UN, *Basic Principles on the Role of Lawyers*, Havana, Cuba, 1990.
Legal Profession Act, *Official Gazette of RS*, No. 31/2011 and 24/2012 – decision of the Constitutional Court
Civil Procedure Law, *Official Gazette of RS*, No. 72/2011, 49/2013 – decision of the Constitutional Court, 74/2013 – decision of the Constitutional Court, 55/2014, 87/2018 and 18/2020.
Criminal Procedure Code, *Official gazette of RS*, No. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014 and 35/2019.

Other

"HUDOC" (<https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22documentcollectionid%22%3A%5B%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%7D>)